

УДК 821.111(73) – 03.09

О.О. Нагачевська

ТВОРЧИСТЬ Ф.М. ДОСТОЄВСЬКОГО В ХУДОЖНІЙ РЕФЛЕКСІЇ ПИСЬМЕННИКІВ США ХХ СТ.

Вплив творчих здобутків класика російської прози Ф.М. Достоевського на процес розвитку світової літератури ХХ та початку ХХІ ст. важко переоцінити. Філософські, соціальні та морально-етичні проблеми, що розкриваються у творах великого митця, художньо переосмислюються та розвиваються у творчості сучасних майстрів слова. «Перший психолог світової літератури» (за висловом Т. Манна) експлікував глибини людського душевного сум'яття, акцентував співвідношення долі окремої людини і «долі народної», актуалізував проблему психології влади і політики. До його досягнень належить розвиток соціально-психологічного роману, створення «суб'єктивного реалізму» та нового романного жанру «роману-трагедії».

Контактно-генетичні зв'язки і типологічні відношення між творчістю Ф.М. Достоевського та письменників США є предметом пильної уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Проблема «Фолкнер – Достоевський» досліджувалася у роботах Жаном Вейсгербером, Едвардом Васіолеком, Федором Гвінном, Ніколаєм Анастасьєвим. В дисертації Л. Хваль робиться спроба дослідити зв'язки між творчістю російського класика та представниками «Південної школи» роману США», в якій стверджується, що «Достоевський, і письменники-південці звертаються до минулого, любуються ним. У своїх творах вони прагнули створити «іншу реальність», протиставити її бездуховності нового часу («Мужик Марей» у Достоевського, «Ведмідь» у Фолкнера, історія Касса Мастерна у романі Уоррена «Все королівське військо»)). Адже, «письменники-південці», як і російський митець, не прийняли моралі нового суспільства з його бездуховністю і стандартизацією людської особистості [3].

Окремі паралелі між творчістю Достоевського та творчістю С.П. Уоррена проводять у своїх наукових розвідках Хьюї Мур, Вільям Бедфорд Кларк, Джеймса Джастус, Барнет Гуттенберг, М. Мендельсон і Л. Татарінова, Д. Затонський, Т. Денисова, Ю. Лідський, Т. Некряч. Ґрунтовною в цьому аспекті є стаття О. Механікової «Екзистенціальні “уроки” Ф.М. Достоевського у творчості Сола Беллоу» та кандидатські дисертації та статті російських дослідників А. Боярської та Н. Чугунової. Проблема «Достоевський – Персі» розкривається у працях американських науковців Томаса Даніеля Янга і Роберта Коулза.

У своїй статті ми звертаємо увагу на проблему художньої рефлексії окремих ідей Ф.М. Достоевського у творчості сучасної письменниці США Джойс Керол Оутс. Ця проблема ще не піднімалася вітчизняними літературознавцями, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета нашої наукової розвідки – визначити особливості художньої рефлексії ідей Ф.М. Достоевського у творчості Дж.К. Оутс на прикладі порівняльного аналізу роману Ф.М. Достоевського «Брати Карамасови» та роману Дж.К. Оутс «Вбивці».

Романістика Ф.М. Достоевського має великий вплив на творчість Джойс Керол Оутс, про що свідчить роман «Вбивці» («The Assassins», 1975), в якому американська мистикиня звертається до дослідження страшної безодні душевного світу людини. Саме цей ракурс творчості, як здається, багато в чому обумовив звернення до традицій російського класика. Між романом Оутс та романом Достоевського «Брати Карамасови» можна провести певні паралелі з огляду на особливості висвітлення проблем життя та смерті, форм вияву злочинності в суспільстві і кари за скоєне, зображення руйнування родини, що розкриваються через зображення долі кількох братів – синів негідної людини.

Головні герої роману Оутс брати Петрі – Х'ю, Ендрю, Стівен – ненавидять один одного, ненавидять і свого батька – головного суддю, який зображений владною людиною, конформістом і власником і при цьому тримається типово американських пуританських

цінностей. Власне йдеться про характерну для Америки 60–70-х років ХХ ст. ситуацію.

Про характер родини, до якої належать брати Петрі, багато говорять обставини народження Стівена, про що стає відомо наприкінці роману. Знущаючись з молодшого брата, Ендрю говорить, що його народження було «частиною політичної домовленості». Старший Х'ю в шаленстві кричить: «Я ненавиджу “сім'ю” Петрі <...> завжди нехтував її цінностями, її традиціями, її мораллю, її власністю, її грошима <...>» (*переклад тут і далі наш – О.Н.*) [4, с. 59]. Перша дружина Ендрю Вілла з холодно і жорстоко говорить: «<...> всі покоління родини Петрі <...> одружувалися на грошах – незважаючи на їхню репутацію, вони зробили мало корисного для управління країною <...>» [4, с. 121].

На Заході склалася своя традиція прочитання і сприйняття творчості Достоевського, зокрема роману «Брати Карамазови». Не випадково, коли Оутс звернулася до історії родини, де є кілька братів, вона апелювала до художнього досвіду Достоевського. І не тільки у процесі формування проблематики твору. Так, за її визнанням, «структура коментує зміст» [5, с. 23]. В книзі «На межі неможливого. Трагічні форми в літературі» (“The Edge of Impossibility: Tragic Forms in Literature”, 1972), Оутс пише, що роман «Брати Карамазови» представляє «сам процес роботи творчої уяви <...> Але він має чіткий план, його ціле будується за принципом контрапункту. Ідея роману рухається до чіткої заяви: страждання перетворюються на радість» [5, с. 88]. І далі: «Особливо цінним у Достоевського як письменника є, ймовірно, не тільки його розуміння людської природи чи розумна інтерпретація ідей, а радше його гнучка демонстрація мистецтва романіста – чудове вміння створити неочікуване <...> та уява, настільки багата, що характери та ідеї розвиваються ніби за власною волею» [5, с. 113]. «Суть геніальності Достоевського-художника, здається, міститься в динаміці його художнього світу <...> Тема нового народження та відродження набагато ширша за початкову релігійну (і досить містичну) ідею, це частина його образного світу» [5, с. 91-92]. «Достоевський володіє глибоким розумінням суспільства

та людського характеру <...> Його психологічні прозріння стосуються самокатувань егоїстичної натури та їхніх наслідків – жаги руйнування та загибелі. Як автор роману ідей він завжди викликає в читача захоплення» [5, с. 112].

Слушно зауважив Г.В. Анікін, що: «Художній світ роману “Брати Карамазови” став для Оутс своєрідним естетичним ідеалом, на який вона орієнтується і з яким сперечається у своєму творі» [1, с. 129]. В уявленні Достоевського ідеалом сім'ї є «родина як практичне начало любові» [2, с. 249], а тому її руйнування, за Достоевським, – це «розпуста відчуження» [2, с. 15; 270]. Подібна система оцінок близька також для Оутс. Але напротивагу Достоевському, який вірить в те, що через страждання людина досягає морального відродження, Оутс не приймає цю ідею: «Страждання не спонукає нас об'єднатися в людське братерство» [5, с. 156]. Письменниця вважає, що ідея вічного життя переможе відчуття постійного страху, болі, страждання і смерті: «Життя не подолати. Не знищити... Життя триватиме» [4, с. 10]. Цю думку Оутс вкладає в монолог Х'ю Петрі, але, зрозуміло, що вона близька і їй.

Характер Х'ю Петрі в загальниках не відповідає якомусь певному герою Ф. Достоевського, але в романі «Вбивці» він є частиною «структури», яка свідомо орієнтована письменницею на роман «Брати Карамазови»; відповідно образ Х'ю мимовільно асоціюється з образом Дмитра Карамазова, хоча як людські індивідуальності вони неспівставні. Можна лише зазначити, що Х'ю, як і Дмитро Карамазов, живе емоціями, але в темпераменті Х'ю не видно тієї сили пристрастей, яка властива герою Достоевського. Близькість до характерів Ф. Достоевського відчувається, перш за все в тому, що Х'ю також живе в постійному сум'ятті та нервовій напрузі і, подібно до «дивакуватих» героїв Достоевського, дозволяє собі дивні вибрики щодо своїх знайомих, відверто намагаючись викликати скандал та негативну реакцію.

Прагнучи змін у житті, Х'ю Петрі відходить від родини, пориває з заповітами роду, відомого в Америці з ХVІІ століття, і, що показово, стає художником-карикуристом. Таким чином він виказує свій

особистий протест. Він створив цикл карикатур, у яких викривав політичний фанатизм, але зробив це з позиції аполітизму, сміючись з «епохи знищення та гниття» [4, с. 98].

На сторінках роману американська дійсність представлена як загальна трагікомедія: мова йде про «безглузді театральні трюки помираючого суспільства» [4, с. 25], чи про загальну змову проти людяності, або ж світ страху. В монологах Х'ю йдеться про втрату справжніх цінностей, про перетворення життя на ганебний фарс, слова художника-карикатуриста сповнені сарказму щодо перспектив споживацької Америки.

Письменниця створює чіткий психологічний портрет персонажа, розкриває його чуттєву неповноцінність. Важливу роль відіграє його розчарування у коханні до Івонн. Психічна неврівноваженість, зумовлена невдачами в коханні і житті, стає дедалі помітнішою, змушує Х'ю звернутися по допомогу до психоаналітиків; хоча він їм не довіряє, вважає шарлатанами, але вперто відвідує психоаналітичні сеанси. Письменниця майстерно пародіює уявлення про «Едіпів комплекс» у сценах, в яких змальовуються зустрічі з психоаналітиками та відтворюються його відверті розповіді. У випадку Х'ю теорії Фрейда виявилися неефективними, його хворобливий душевний стан закінчується спробою самогубства: він стріляє в себе з револьвера, але не вбиває, а стає калікою – сліпим і глухим.

Через «поток свідомості» трьох персонажів – Х'ю, Івонн і Стівена розкриваються ідейний, моральний та етичний аспекти образу Ендрю Петрі. Його діяльність і насильницька смерть є предметом роздумів і обговорень, у яких він постає як «ідеолог» влади й насильства. В характері Ендрю ніби поєднуються окремі риси персонажів Достоевського: «гріх інтелектуальної гордині» Івана Карамазова зі «злочинністю розумного лакея» Смердякова [5, с. 97]. Його ідеї профашистські, хоча він намагається це приховати: теоретизує, поринає у софістичні роздуми.

Реакційність і антигуманність поглядів Ендрю очевидна. Він виступав проти засад суспільного життя, з ненавистю говорив про чорношкірих, індіанців, називав людину звіром, яким потрібно керува-

ти, хотів підпорядкувати народ владі церкви та політиків; власне був ворогом усього прекрасного. У розмові з Івонн він заявив: ніщо не має значення, прекрасне – абсурдне, краса заважає людині. Оцінку політичним трактатам Ендрю дає Х'ю: «Консервативна риторика, під маскою якої приховується свинська мораль» [4, с. 21]. У романі розкривається «прагматичне бачення світу» [4, с. 53], метою якого є маніпуляція долями людей.

Якщо говорити про розкриття таких рис як цинізм і лакейство, потрібно згадати образ «двійника» Ендрю – Еліота Стейсі, редактора журналу. Для цього сина поліцейського Ендрю був ідеалом владного керівника, який вмів керувати послідовниками Джона Берча. Стейсі намагався бути схожим на свого кумира навіть в зовнішності, копіював його жести й міміку, а також він намагався перейняти ідеї, погляди й вульгарну поведінку.

Про духовне та фізичне руйнування особистості йдеться у другій частині роману «Вбивці». Оутс створює складний образ другої дружини Ендрю Петрі. Івонн – молода, дуже приваблива жінка з гострим розумом і почуттям самотності, життя якої складається нелегко. Роль цього образу багатозначна. Тільки Івонн певною мірою ще могла бути з'єднувальною ланкою між членами родини, що розпадалася. Усі брати Петрі відчують потяг до другої дружини Ендрю Івонн. Про її життя розповідається детальніше, ніж про їхнє власне. Її ставлення до братів важливе для розуміння їхніх характерів. Але образ виконує також інші функції. У ньому типізована доля спочатку непоганої людини, яка непомітно для себе втягується в страшну рутину, в незвичні нелюдські стосунки, в коло ідей, антигуманний характер яких вона не усвідомлюється. Як наслідок Івонн стає жертвою антигуманної моралі та ідей, жорстоких терористичних дій, притаманних сучасному суспільству. Вона гине спочатку морально і в фіналі – фізично.

Стівен, молодший брат, уособлює інший варіант творчої особистості, і, на нашу думку, є прообразом іншого персонажа – Натана Вікері з наступного роману Оутса «Син ранку» («Son of the Morning», 1978). Ще у віці дванадцяти років Стівен відчув, що на нього зійшло

Боже благословення. Він отримав здатність залишати власне тіло, але навіть коли «<...> перебував у ньому, відчував, що існує всередині свого “господаря”, Стівена Петрі» [4, с. 511]. Усвідомлення того, що він – частина Бога в людській формі, стає джерелом духовної гордині, яку необхідно приборкувати.

Це новий для Оутс тип героя: пророк, який відчуває, що Бог залишив його, натомість в душі утворюється повний духовний вакуум. Стівен Петрі розірвав стосунки з родиною, з братами. Подібно до Х'ю, він сприймає родичів з ледь прихованою ненавистю. Відчуження від близьких спричинило його навернення до католицизму. Для протестантів Петрі це був неприхований виклик. Він навіть збирався стати священником, але не здійснив свого наміру. Стівен Петрі, подібно до Альоші Карамазова, намагається «замолити гріхи» своїх близьких; якийсь час він навчався в єзуїтській семінарії. Але його «милосердний бог» не в силі зупинити зростання терору. Стівен «відчуває» близькість «бога» і водночас бачить, що його «бог» дозволяє вбивства. Стівен думає про те, що «бог перейняв тактику диявола. Бог, єдиний у своїй сутності, з'являвся в багатьох непримиренних особах» [4, с. 521]. «Чим менш ви людяні, тяжіючи до бога чи тікаючи від нього, тим більшою небезпекою для людей ви стаєте» [4, с. 484]. Ставлення Стівена до релігії та зневіри, до бога та до диявола письменниця трактує в тому ж дусі, у якому вона тлумачить тему релігії в романі Достоєвського «Брати Карамазови». У книзі «На межі неможливого...» Оутс звертає увагу на слова Великого інквізитора, який звинувачував Христа в тому, що той сам не любить людину і не розуміє її, і далі письменниця робить такі висновки: «Тяжким ударом по ідеалістичних віруваннях старця Зосіми є судження про совість, висловлені чортом. Те, що Достоєвський тут говорить, повністю суперечить тому, що він говорив раніше» [5, с. 110]. І далі: «Трагічне бачення життя, безумовно, протистоїть християнському баченню» [5, с. 107].

У другій частині твору згадується про те, що відразу після смерті Ендрю виникають різноманітні версії, серед яких є міфічні та абсурд-

ні, щодо причетності різних людей і організацій до його вбивства. Напрошується думка про аналогію з вбивствами Джона (а також Робертом) Кеннеді або Мартіна Лютера Кінга, адже окремі дослідники вважають, що тема роману певною мірою була підказана Оутс цими політичними вбивствами. Справжніх вбивць цих визначних політичних діячів США або людей, які мали можливість замовити вбивство, не знайшли до сьогодні. Тож, Оутс підставно вважає, що має право не відповідати у романі «Вбивці» в прямій формі на запитання: хто все ж таки застрелив Ендрю і його вдову?

На нашу думку, кожен з Петрі має свого вбивцю, хоча фізично помер лише Ендрю, адже кожен з персонажів переживає своєрідну духовну смерть.

Висновки. Таким чином, алюзії на роман російського класика стали засобом увиразнення одвічних констант людської психіки і свідомості. Брехливість, лицемірство, жорстокість, ті риси, які Е.Т.А. Гофман назвав «нічними сторонами душі», в Америці 1970-х рр. виявились запитаними політикою і політиками. Створені Оутс образи – віддзеркалення, своєрідні двійники до персонажів «Братів Карамазових», набувши американського виміру, продемонстрували актуальність і вітальність традиції російського класика в іншому географічному і соціальному середовищі, в новому історичному часі. Однією зі складових цієї традиції, яка визначила одну з домінантних проблем романістики Оутс, є пошук Бога і пов'язаних з ним істин, в тому числі і сенсу життя.

Перспективи дослідження. В цій статті ми лише окреслили окремі моменти зіткнення художніх систем окремих письменників США ХХ ст. і російського письменника ХІХ ст. Ф.М. Достоєвського і провели паралелі між його ідеями та їхніми художніми рефлексіями у творах Джеймс Керол Оутс, що підтверджує думку про важливий вплив творчого спадку російського класика на розвиток як світової літератури, так і на літературу США зокрема. Розкриття цієї проблеми у згаданому ракурсі має доволі великі перспективи і потребує ґрунтовних досліджень.

Література

1. Аникин Г.В. Идеал и действительность в романах Оутс / Г.В. Аникин // Эстетический идеал и художественный образ: сб. научн. трудов / под ред. Н.П. Михальской. – М.: Московский гос. педагог. ин-т им. В.И. Ленина, 1979. – С. 112-136.
2. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы / Ф.М. Достоевский // Полное собрание сочинений: в 30 т. – Т. 15. – Л.: Наука, 1976. – 432 с.
3. Хваль Л.В. Ф. Достоевський і «Південна школа» американського роману (типологія і контактено-генетичні зв'язки): автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.01.05. «Порівняльне літературознавство». – К., 2001. – 19 с.
4. Oates J.C. The Assassins: A Book of Hours / J.C. Oates. – New York: Vanguard, 1975. – 568 p.
5. Oates J.C. The Edge of Impossibility: Tragic Forms in Literature / J. C. Oates. – N.Y.: Vanguard, 1972. – 259 p.

Анотація

О.О. Нагачевська. Творчість Ф.М. Достоевського у художній рефлексії письменників США ХХ ст.

У статті досліджується вплив творчості російського класика ХІХ ст. на романістику сучасних письменників США. Мета дослідження – визначити особливості художньої рефлексії ідей Ф.М. Достоевського у творчості Дж.К. Оутс. Матеріалом для порівняльного аналізу є романи Ф.М. Достоевського «Брати Карамазови» та роман Дж.К. Оутс «Вбивці». Проводяться типологічні паралелі з огляду на специфіку висвітлення у творі проблем життя і смерті, зображення руйнації родини, глибинних причин злочинності, що розкриваються через зображення долі кількох братів. Зроблено висновки, що аллюзії на роман російського класика стали засобом увиразнення одвічних констант людської психіки і свідомості. Брехливість, лицемірство, жорстокість, ті риси, які Е.Т.А. Гофман назвав «нічними сторонами душі», в Америці 1970-х рр. виявились запитаними політикою і політиками. Оутсівські образи розглядаються як своєрідні двійники персонажів роману «Брати Карамазови», які набувши американського виміру, продемонстрували актуальність і вітальність традиції російського класика в новому соціально-історичному часопросторі і соціальному середовищі. Однією зі складових цієї традиції, яка визначила одну з домінуючих проблем романістики Оутс, є пошук Бога і пов'язаних з ним істин, в тому числі і сенсу життя.

Ключові слова: пошук власної особистості, смисл життя, проблема насильства і жорстокості у родині, проблема тотального надособистісного і суспільного контролю, руйнування зв'язків особистості із соціумом, ізоляція, відчуження.

Анотация

Е.А. Нагачевская. Творчество Ф.М. Достоевского в художественной рефлексии писателей США ХХ в.

В статье исследуется влияние творчества русского классика ХІХ в. на романистику современных писателей США. Цель исследования – определить особенности художественной рефлексии идей Ф.М. Достоевского в творчестве Дж.К. Оутс. Материалом для сравнительного анализа являются романы Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы» и роман Дж.К. Оутс «Убийцы». Проводятся типологические параллели с учетом специфики освещения в произведении проблем жизни и смерти, изображения разрушения семьи, глубинных причин преступности, раскрывающихся через изображение судеб нескольких братьев. Сделаны выводы, что аллюзии на роман русского классика стали средством выразительности извечных констант человеческой психики и сознания. Лживость, лицемерие, жестокость, те черты, которые Э.Т.А. Гофман назвал «ночными сторонами души», в Америке 1970-х гг. оказались востребованными политикой и политиками. Оутсовские образы рассматриваются как своеобразные двойники персонажей романа «Братья Карамазовы», которые приобрели американское измерение и продемонстрировали актуальность и витальность традиции русского классика в новом социально-историческом пространстве и социальной среде. Одной из составляющих этой традиции, которая определила одну из доминантных проблем романистики Оутс, является поиск Бога и связанных с ним истин, в том числе и смысла жизни.

Summary

O.O. Nagachevska. Creative Work of F. Dostoevsky in the Artistic Reflection of the 20th Century American Writers.

The article focuses on the impact of the ideas of Russian classic writer F. Dostoevsky of the 19th century on the fiction of contemporary American writers. The aim of the research is to define the features of artistic reflection of ideas of F.M. Dostoevsky in the works of J.C. Oates. As the material for comparative analysis the author has chosen F. Dostoevsky's novel "The Brothers

Karamazov” and Joyce Carol Oates’ novel “Assassins”. The author researches the typological parallels between the novels with regard to coverage of specific issues such as life and death, the destruction of the family, the root causes of crime, which are revealed through the images of three brothers’ fates.

It is concluded that the allusions to the novel of famous Russian classic writer have become the means of depicting eternal constants of the human psyche and consciousness. Falsity, hypocrisy, cruelty, those features that E.T.A. Hoffman called the “night side of the soul”, in America the 1970s appeared to be in demand by contemporary politics and politicians. Oates’s images are regarded as a kind of sibling to the characters in “The Brothers Karamazov”, which have gained the US dimension and demonstrated the relevance of classical Russian traditions in the new socio-historical time and space and new social environment. One of the components of this tradition, which identified one of the dominant issues in Oates’ fiction is the search of God and related truths, including the meaning of life.

Key words: self-searching, the meaning of life, the problem of violence and abuse in the family, the problem of total personal and social control, destruction of personal ties with society, isolation, alienation.

Інформація про автора

Нагачевська Олена Олександрівна – ORCID: 0000-0002-5200-8085; кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету; вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, Україна